Makalenin geliş tarihi: 5.10.2019
1.hakem rapor tarihi: 09.11.2019
2. Hakem rapor tarihi:05.12.2019
Kabul tarihi: 07.12.2019

BÂKILLÂNÎ'NİN (Ö. 403/1013) İ'CÂZ ANLAYIŞI

Celalettin DİVLEKCİ (*)

Öz

Bâkıllânî, i'câzu'l-Kur'an tarihinde "kitaplar dönemi" (IV. asır vs.) olarak bilinen dönemde eser verip, eseri elimize ulaşan ilk ehl-i sünnet âlimidir. İ'câza dair görüşleri yaklaşık 14 asır boyunca tartışma konusu olup, gündemden düşmemiştir. Müellif, İ'câzu'l-Kur'an adını verdiği eserinde, i'câz çeşitlerine yer verir. Bunları, (ı) gâipten haberler, (ıı) Hz. Peygamber'in (a.s) ümmiliği ve (ııı) Kur'an nazmının (üslûbunun) emsalsiz oluşu şeklinde üç temel başlıkta ele alır. Müellifin üzerinde detaylı olarak durduğu bu üçüncü kısımdır. On alt başlık altında ele aldığı konuda hedefi, bir dil metni olarak Kur'an'ın edebî değerini ortaya koymak ve bir benzerinin getirilemeyişinin (i'câz) temel gerekçelerini açıklamaktır. Bâkıllânî'nin temel tezi; Kur'an'ın üslûp ve anlatım biçiminin o güne kadar bilinen bütün edebî tür ve biçimlerden farklı olduğu şeklindedir. Yazar tezini, Kur'an'da, insan sözünde bulunamayacak; Kur'an'a özel belâgat unsurlarını belirlemek suretiyle ispata çalışır.

***Anahtar Kelimeler**: Bâkıllânî, İ'câz, Seci, Kur'an, Nazım.*

Al-Bāqillānī (d. 403/1013) and His Understanding of I'jaz

Abstract

Al- Bāqillānī is the first ahl al-Sunnah scholar who wrote a book on the period of books (4th century and so on) in the history of i'jaz al-Qur'an. His ideas on the i'jaz were discussed throughout centuries and were always remained at the center of discussions. In his I'jaz al-Qur'an, he reveals his thoughts about the i'jaz under three main categories: (i) prognostication, (ii) the Prophet Muhammad's inability to create a major literary work, (iii) uniqueness of the verse (style) of the Qur'an. The focus of his argument lays in the last category in which he explains his thought under ten subchapters. His aim is to provide a

*) Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Ana Bilim Dalı
(e-posta: celalettindivlekci@sdu.edu.tr) ORSID ID: https://orcid.org/0000-0002-5949-8128

literary evaluation of the Qur'an as a linguistic text and explain the basic reasons of its unique character. His proposes that the style and narration of the Qur'an are different from all known literary genres and styles. He defends his thesis by identifying distinct rhetorical elements in the Qur'an, which is hard to find in human language.

Keywords: *Al-Bāqillānī, I'jâz, Saj', Qur'an, Nazm (style).*

Giriş

İ'câza dair eserler, *işâretler dönemi* (h. II. ve III. asır), *risâleler dönemi* (h. IV. asır) ve *kitaplar dönemi* (h. IV. asır ve sonrası) şeklinde üç dönemde ele alınmaktadır.[1] Kitaplar döneminin öne çıkan eserlerinden birisi de –hiç kuşkusuz- Bâkıllânî'nin[2] *İ'câzü'l-Kur'ân* adlı eseridir.

Eserin yapısı ve özellikleri:

Kitabın yazılış amacı:

Müellif, eserini İslam düşmanlarının ortaya attıkları şüphelere ve akıllara düşürdükleri tereddütlere cevap vermek üzere yazdığını belirtir: *"Birisi, mucize konusunda cahillerin kafasına takılan şüpheleri, akıllarına gelen itirazı bertaraf eden derli toplu bir şeyler söylememizi istedi. Biz de Allah'a, onun tevfik ve inayetine sığınarak bu isteğine cevap verdik. Bu konuda bizden önce söylenenleri söylüyoruz. Yapmış olduğumuz telifin, öncekilerin bir tekrarı olmaması için onlara işaretle iktifa ediyoruz; sözü açma gereği duymuyoruz. Kitap özellikle bu yönüyle istifade edilen bir eser olsun istiyoruz."*[3]

Eser, müteaddit konuları ihtiva etmektedir. Bunların bir kısmı –i'câz vecihleri, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in (a.s) mucizesi olması ve tehaddî gibi- i'câzla doğrudan alakalı konularken, diğer bir kısmı da –Kur'an'da seci bulunmaması gibi- bir dereceye kadar alakalı konulardır. Bu arada, şiir tenkidi gibi, i'câz meselesiyle doğrudan alakalı olmayan konular da yer alır.

Bâkıllânî ele aldığı konuları, sistematik bir şekilde işlemez. Mesela, Kur'an'dan bahsederken şiire geçer, sonra tekrar Kur'an'dan bahse döner. Bir yerde bedî çeşitlerinden

1) Fadl Abbâs-Senâ Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkan, Ammân 2004, s. 37.

2) Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bakr Ahmed b. Ali, *Târîhu Medineti's-Selâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, C. III, s. 364-369; İbn Asâkir, *Tebtînü Kizbi'l-Müfterî*, (Kevserî'nin mukaddime ve notlarıyla birlikte) Dâru't-Takvâ, Dimaşk 2017, s. 417-426; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, XVII, 190-193; Gölcük Şerafettin, "Bâkıllânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1991, C. VI, s. 531-535.

3) Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Meârif, Mısır, trs., s. 7.

bahseder, ardından başka konulara girer, sonra tekrar bedî konusuna döner. Kısaca ele aldığı konuları sistematik olmaktan uzak, dağınık bir şekilde işler. Kitabın, genel olarak kelâmla ilgili yönü ve belâgat ve nazımla ilgili yönü olmak üzere iki kısımda incelenmesi mümkündür.

Kelâmla ilgili yönü:

İ'câz konusunda eser veren pek çok âlim gibi Bâkıllânî de bir kelâm âlimidir. O yüzden eserde, i'câzla alakalı olmasına rağmen, zaman zaman kelâmî konulara da girer. Bu durum, tabîi olarak eserinde kullandığı metot ve üslûba da yansır.

Bâkıllânî, Hz. Peygamber'in (a.s) en büyük mucizesinin Kur'an olduğunu, bunun yanısıra bir kısmı tevâtüren nakledilmiş, diğer bir kısmı âhâd haberlerle gelmiş pek çok hissi mucizeye de sahip olduğunu söyler. Ardından, Kur'an'ın mucize olduğuna dair bir başlık açar. İleride ele alacağımız üzere sarfe konusuna yer verir. Tehaddî, Kur'an'ın mucize olan miktarının ne olduğu, Kur'an i'câzının zarûrî olarak bilinip bilinemeyeceği, Allah'ın kelâm sıfatı ve Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı tartışmalarına girer.

Belâgat ve nazımla ilgili yönü:

Kitapta, i'câzı ele alan konuların yanı sıra, bedî-i'câz ilişkisine; Rummânî'den özetle naklettiği ve kısmen reddettiği belâgat vecihlerine; Kur'an'ın insan sözü olamayacağını ispat sadedinde, Hz. Peygamber'in (a.s) ve halifelerin hutbe ve mektupları başta olmak üzere, Kus b. Sâide (ö.m.600) ve Haccâc b. Yusuf (ö.95/714) gibi hatiplere ait konuşmaların metinlerine ayrıca İmruü'l-Kays (ö.m.540) ve Buhtürî (ö.284/897) gibi bazı şâirlere âit şiirlerin tenkidine de yer verir.

Bâkıllânî i'câza dair tespitlerini iki temel eksen üzerinden ortaya koyar:

(ı) Kur'an'da insan sözünde bulamayacağımız; Kur'an'a özel belâgat unsurlarını tespit etmek. Müellifin, kitapta i'câz vecihleri şeklinde ortaya koyduğu tespitler daha ziyade bu kabildendir.

(ıı) Üst düzey edebî metinlerdeki kusur ve zaafların, Kur'an'da bulunmadığını göstermek.[4]

Bâkıllânî, Eşarîlerin ve diğer mezhep müntesiplerinin i'câz konusunda üç temel vecihten bahsettiklerini söyler. Bunlara temel i'câz vecihleri diyebiliriz: (ı) Kur'an'ın verdiği gayb haberleri. (ıı) Ümmi bir Peygamber'in (a.s) geçmiş ümmetlerden haber vermesi. (ııı) Kur'an'ın emsalsiz nazmı. Bunların içinde üçüncü kısım üzerinde durur ki bizim de asıl konumuz budur.

4) Benzer bir yaklaşım için bkz. Ebû Musa, Muhammed, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 2012, s. 196.

I. Temel İ'câz Vecihleri

II. I. Gâipten haberler

Bâkıllânî, Kur'an'ın gâipten haberler vermesini bir i'câz veçhi olarak kabul eder. Müslümanlara zafer vaat eden ayetleri buna örnek olarak gösterir.[5] Ona göre, *"Kur'an'ın gâipten haberler vermesi beşerin, ulaşamayacağı, güç yetiremeyeceği işlerdendir. Bu cümleden olmak üzere, Allah Teâlâ peygamberine dinini bütün dinlerin üstüne çıkaracağını vaat etmiş;* هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ *'Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Rasulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!'*[6] *ve öyle de yapmıştır."*[7]

Müellif, Hz. Ebû Bekir'in ordularını gazaya gönderirken, zaferden emin olmaları için onlara Allah'ın bu vaadini hatırlattığını; Hz. Ömer'in de kendi döneminde benzer bir şey yapmış olduğunu; ordu komutanlarını Allah'ın bu vadiyle teşvik ettiğini ve kendilerine güvence verdiğini, onların da zaferden zafere koştuklarını ve nihayet İslam topraklarının döneminde çok geniş bir coğrafyaya uzandığını belirtir.[8]

Gâipten haber meselesi Bâkıllânî'den önce Rummânî'nin de (ö.384/994) yer verdiği bir i'câz veçhidir. Rummânî, Kur'an'da geleceğe dair haber verilen şeylerin tamamının gerçekleştiğini; bu durumun Kur'an'ın gaybı çok iyi bilen bir zatın katından olduğunun bir ispatı olduğunu söyler.[9]

Hattâbî'ye (ö.338/998) göre de gaybî haberler bir i'câz çeşididir. Fakat Kur'an'ın tamamında görülebilecek türden bir nitelik arz etmediği; belirli ayetlerle sınırlı kaldığı için tek başına yeterli değildir.[10]

I. II. Hz. Peygamber'in (a.s) ümmiliği ve geçmiş ümmetlerden haberler vermesi

Mâlûm olduğu üzere Hz. Peygamber (a.s) okuma yazması olmayan birisiydi. Dolayısıyla öncekilerin kitaplarından, hayat hikâyelerinden, geçmişe dair kıssa ve olaylardan haberdar değildi. Hâl böyleyken vahyin nüzûlüyle birlikte Hz. Adem'in (a.s) yaratılışından, kendisinin gönderilişine kadar geçen süre içerisinde meydana gelmiş önemli olaylar ve hayat hikayelerine dair tarihî bilgiler aktardı. Kendisinin bir mucizesi olarak getirdi-

5) Bkz. 48/*Feth*/16, 27; 30/*Rum*/1-3; 54/*Kamer*/45; 8/*Enfâl*/7; 24/*Nûr*/55.

6) 9/*Tevbe*, 33.

7) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 48-50.

8) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 48, 49.

9) Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (Selâse Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde) thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zalûl Selam, Dâru'l-Meârif, Mısır trs., s. 110.

10) Hattâbî, *Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân*, (Selâse Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde) thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zalûl Selam, Dâru'l-Meârif, Mısır trs., s. 23.

ği kitapta, Hz. Adem'in (a.s) yaratılışından başlayarak, cennetten çıkması, çocuklarının durumları, tövbesi gibi olaylardan; Nuh (a.s) kıssasından, Nuh'la kavmi arasında geçen hadiselerden nakiller yapıyordu. Bunların dışında Hz. İbrahim (a.s), Kur'an'da isimleri geçen diğer peygamberler ve onlar zamanında yaşamış kral ve firavunlara dair bilgiler aktarıyordu.[11]

Bâkıllânî bu bağlamda şu tespiti yapar; *"biz, zaruri bir şekilde biliriz ki bunlar ancak öğrenmek suretiyle bilinebilecek şeylerdir"*. Ona göre, Hz. Peygamber'in (a.s) tarihî menkıbe ve kıssalarla ilgilenen kimselerle bir irtibatının olmadığı; onlardan bir şey öğrenmek için gidip gelmediği, üstelik kendisinin okuma yazma bilmediği de ortada olduğuna göre, kendisine bir kitabın gelmiş olması ve kendi kendine bilme imkânı olmayan bu bilgileri, o kitaptan almış olması mümkündür. Nitekim Ankebût sûresi, 48. ayeti de bunu teyit etmektedir: *"Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi."*[12]

Bâkıllânî'ye göre şurası gayet açıktır ki bir kimse bir şeyler öğrenmek için bir yerlere gidip gelse yahut bir sanatla iştigal etse bu durum insanlar tarafından bilinir. Nitekim o dönemde nadir de olsa bu konuda bilinen kişiler vardı. Hz. Peygamber de (a.s) böyle birisi olsaydı mutlaka bilinirdi.[13]

Bâkıllânî'nin bu i'câz veçhini, çağdaş bir edîp olan Tâhâ Huseyn de (1889-1973) dile getirir: *"Hz. Peygamber onlara, önceki peygamberlerin kıssalarından bahseder; kavimlerine açık deliller getirmiş, buna rağmen çoğunun yüz çevirdiği, çok azının iman ettiği peygamberler kıssalarıdır bunlar. Sonunda yüz çevirenlerin azaba uğratıldığı, dünya ve ahirette rezil olduğu, iman edenlerin kurtarıldığı, dünya ve ahirette memnun edildiği kıssalardır bunlar. (…) İşin ilginç tarafı bu ve daha fazlasını Kur'an insanlara, Kureyşli, dış dünyayla her hangi bir tüccar kadar ilişkisi olan, ümmî bir insanın diliyle anlatır."*[14]

I. III. Nazmının emsalsiz oluşu

Müellif bu vecihte, Kur'an nazmının emsalsiz, telifinin hârikulâde oluşu üzerinde durur. Kur'an, belâgatte öyle bir noktaya gelmiştir ki orada mahlukât kendisini âciz hisseder. Bâkıllânî, âlimlerin genel olarak meseleyi bu şekilde ortaya koyduklarını ve kendisinin bu konuyu açacağını söyler. Bu yüzden, söz konusu vecihler içerisinde en çok bu üçüncüsü üzerinde durur ve on kadar alt vecih sayar.

11) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 50, 51.

12) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 51.

13) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 51.

14) Tâhâ Huseyn, *Mirâtü'l-İslâm*, Dâru'l-Meârif, Kahire trs., s. 126.

1. Nazmının kendine mahsûs oluşundaki i'câz

Bu vecih Kur'an'ın bütünüyle alakalıdır. Kur'an, kendi içerisinde barındırdığı çeşitli ve farklı anlatım biçimleriyle o gün bilinen bütün nazım biçimlerinin dışındaydı. Kendine özel bir üslûbu vardı ve kullanımlarıyla mutâd olan diğer üslûplardan temâyüz ediyordu.[15]

Mâlûm olduğu üzere, Kur'an'ın indiği dönemde Arap toplumunda edebî türler; şiir, recez, seci, nesir vs. şeklindeydi. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, onun o günkü Arapların bildiği bütün bu edebî tür ve anlatım biçimlerinden farklı bir tarzda olduğu görülür.[16]

Dolayısıyla bütün bunları düşünen bir kimse, Kur'an'ın o gün mevcut olan edebî türlere dair yapılmış tasniflerin dışına çıktığını, sıra dışı mucize bir söz olduğunu görür. Bu hususiyet onun tamamını içine alır ve yine tamamında var olan bir ayrıcalıktır.[17]

Bu arada Bâkıllânî'nin bu görüşüne, bir diğer i'câzü'l-Kur'an müellifi olan Rummânî'nin de yer verdiğini görmekteyiz.[18] Bâkıllânî, eserinde kendisinin görüşlerine özetle yer verdiği halde,[19] bir şekilde ismini vermekten kaçındığı,[20] adı geçen mutezilî âlimin bu bahisteki görüşüne –muhtemelen mezhep sâikıyla- herhangi bir atıfta bulunma gereği duymaz.

2. Uzunluğuna rağmen belâgat bakımından aynı düzeyde olması

Bâkıllânî'ye göre Araplar, hem bu kadar uzun hem de üslûp ve muhteva açısından edebî değeri hâiz, üstelik belâgat açısından hepsi aynı ayarda bir söze şahit olmamışlardır:

"Araplar, söz olarak bu kadar uzunlukta ve bu fesâhat seviyesinde olan, üstelik emsalsiz bir edebî kullanıma (et-tasarrufu'l-bed'î) ve latif anlamlara sahip, böylesine çok sayıda faydaya, bu kadar çok hikmete, öte yandan belâgat açısından tenasüp içinde olan ve söz ustalığı bakımından (el-berâ'a) aynı standartta olan bir esere şahit olmamıştır."[21]

Nitekim hakîmlerine ait sözler; şâirlerine nispet edilen kasideler incelendiğinde, bunlar uzun soluklu eserler olmamalarına rağmen fesâhati ihlâl eden unsurlara rastlanır. Kur'an ise genişliğine ve uzunluğuna rağmen belâgat açısından aynı ayardadır.

15) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 51, 52; *Hulâsatü'l-Burhân fî İhtisâr ve Tertibi İ'câzi'l-Kur'ân*, İhtisar: Muhammed b. Abilaziz el-Avâcî, Dâru'l-Meymene, Dimaşk 2013, s. 62.

16) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 169.

17) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 52; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 62.

18) Rummânî, *en-Nüket*, s. 111.

19) Bkz. Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 396-435.

20) Rummânî'den, "edebiyat ve kelâm ehlinden biri dedi ki" şeklinde bahseder. Bkz. Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 396.

21) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 53; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 62, 63.

Bu durum, Arap edip ve beliğlerinde rastlanmayan bir şeydir. Nitelikli bir şiir divanında bile, araştırıldığında şiirlerin belâgat açısından aynı keyfiyette ve seviyede olmadığı görülür. İyi şiir sayısı iki ya da üçü geçmez. Hatta aynı şiir içindeki mısrâlar bile aynı seviyede değildir; iki ya da üç göz alıcı mısrâ vardır. Aynı şey nesir için geçerlidir. Fakat Kur'an başından sonuna kadar aynı edebî değer ve seviyededir.[22]

Bâkıllânî, Kur'an'ın kendisini, Zümer sûresi, 23.[23] ayetinde bu şekilde nitelediğini söyler. Ona göre bu hususiyetler Kur'an'ın insan sözü olmadığının bir delilidir. Çünkü Nisâ sûresi, 82.[24] ayetinin de işaret ettiği gibi, insan sözünde, söz uzadıkça tutarsızlıklar ve fesâhati ihlâl eden hususlar ortaya çıkar.[25]

3. Konu çeşitliliğine rağmen nazmında seviye farkının olmaması

Müellife göre, Kur'an'ın hayranlık uyandıran nazmında, bütün o konu çeşitliliğine rağmen fesâhat açısından herhangi bir seviye farklılığı görülmez. Bu yüzden Kur'an'ın bazı ayetleri diğerlerinden daha fasihtir, diyemeyiz. Bu ise o güne kadar Arap ediplerinin eserlerinde görülen bir durum değildir.[26]

Şurası açıktır ki uzun bir yazının her tarafı aynı belâgat değerine sahip değildir. Bir türde başarılı olan bir yazar ya da şâirin bir başka konuda ya da edebî türde aynı başarıyı yakalaması mümkün olmayabilir. Bir şâirin, şiirin her türünde iyi olması beklenemez. Nâbiga (ö.m.604), Hutaye (ö.59/678) ve Hansâ (ö.24/645) örneğinde gördüğümüz üzere, kimi medihte başarılıdır, kimi hicivde yahut mersiyede bir başkası başka bir türde… Kur'an ise böyle değildir. Ele aldığı konuların çokluğuna ve çeşidine rağmen edebî seviyesinde her hangi bir düşüş söz konusu değildir.[27]

Bu arada, ikinci ve üçüncü vecihler arasındaki temel fark şudur: İkinci vecihte, Kur'an'ın *uzunluğuna* rağmen belâgat noktasında aynı nitelikte oluşu vurgulanırken, üçüncü vecihte ise konu *çeşitliliğine* rağmen nazmının aynı nitelikte olduğu vurgulanmaktadır.

---

22) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 170.

23) "Allah, (fesâhat bakımından) bir birine benzeyen ikişerli bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra da Allah'ı anmakla onların bedenleri ve kalpleri yumuşayıp rahatlar. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."

24) "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"

25) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 53; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 63.

26) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 54-56; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 63, 64.

27) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 56; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 64.

4. Konu geçişlerinde anlatım seviyesini muhafaza etmesi

Fasih kimselerin sözleri, konu geçişlerinde bâriz bir şekilde farklılık arz eder. Kur'an ise konularının çokluğuna rağmen bir bütünlüğe sahiptir. Bu vecih, Bâkıllânî'nin saydığı i'câz vecihleri içerisinde i'câzla doğrudan alakalı olup, en önemli olanıdır. Zira ayetlerin tahlilini yapmakta ve bütündeki i'câzı göstermek maksadıyla ayetleri bütün yönleriyle ele almaktadır.[28]

Hangi beliğ kişi olursa olsun, bir konuda konuşup başka bir konuya geçmek istediğinde,[29] konu geçişinde bir acizlik yaşadığı görülür. Bu durum şiirde de farklı değildir. Mesela, gazelde iyi olan bir şâir, medhe geçerken zorluk yaşayabilir.[30] Bâkıllânî'ye göre pek çok şâir, bölüm geçişlerinde tenkide maruz kalmışlardır. Mesela Buhtürî, nazmındaki kaliteye ve tasvirinin güzelliğine rağmen nesîbten[31] medhe geçişlerde başarısız kabul edilmiştir.[32]

Kur'an ise farklı konuları bir araya getirip telif eder. Bir konudan diğerine hissettirmeden geçişler yapar.[33] Konuyu açmak gerekirse, mesela Alak sûresini okuduğumuzda herhangi bir farklılık hissetmeyiz. Bu metin dokusunun sağlam/sıkı dokunmuş olmasındandır. Oysaki ilk 5 ayeti önce, kalan ayetler ise daha sonra inmiştir. Bir diğer misal Bakara sûresidir; 10 sene içerisinde nâzil olduğu halde başından sonuna kadar tek bir bütün halindedir.[34]

Muhammed Ebû Musa'ya göre, bu vecihle kast edilen husus, konular arası geçişin çok ötesinde ve çok daha ince bir takım anlam ilişkilerini içermektedir. Söz konusu vecih, cümle ya da cümleler içindeki anlam ilişkilerini yahut cümlenin parçaları arasındaki ilişkileri, aynı şekilde bir pasajdaki farklı maksatlar arasındaki ilişkileri de kapsar.[35]

Burada konunun daha iyi anlaşılması için Kur'an'daki bu nazım özelliğine dair Bâkıllânî'nin de örnek gösterdiği bir misal üzerinde durmak istiyoruz:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ *"Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdu-*

28) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 214.

29) Buna belâgatte "tehallus" adı verilmektedir. İlk sözden asıl maksada, bir münâsebet kurarak geçiş yapmaktır. Teftâzânî, Sa'düddin, *Muhtasaru'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2016, s. 470.

30) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 171.

31) Kasidenin, şâirin esas maksada geçmeden önce sevgi ve sevgiliyi tasvir ettiği, teşbîb de denilen ilk bölümüdür. Bkz. Hüseyin Elmalı, "Kaside", *TDV*. Diyanet İslam Ansiklopedisi *(DİA)*, İstanbul 2001, XXIV, 562.

32) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 56; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 64.

33) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 57; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 65.

34) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 171.

35) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 214.

nu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."[36]

Bâkıllânî ayette geçen birbirinden bağımsız 5 cümlenin, Kur'an nazmı sayesinde, son derece sıkı bir telife ve birbiriyle gayet uyumlu bir şekle büründüğünü söyler.[37]

Ayette "ahireti istemeye teşvik" anlamına gelen birinci cümlenin وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ *"Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak"* ardından, bu konuda aşırıya gitmeyi; dünyadan kendini bütünüyle mahrum etmeyi yasaklamak anlamına gelen ikinci cümle getirilir. Böylece emredilenin, orta yolu tutmak olduğuna işaret edilmiştir. Sanki وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا *"dünyadan nasibini unutma!"* kısmıyla, ilk talebi dengelemek amaçlanmıştır. Buna göre, ikinci cümle zâhirde ilkinin tersini istiyor gibi görünse de, aslında onu tamamlamakta ve anlam itibariyle onun bir parçası olmaktadır.[38]

Üçüncü cümle olan وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ *"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun."* cümlesi de ardı sıra gelen, وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma!"* cümlesiyle bir hakikate işarette bulunmaktadır: İhsanda bulunurken, yeryüzünde fesat çıkartan şeylerden de uzak durmak gerekir. Daha sonra ise bu hakikat, her iki veçhesiyle; "ihsanda bulunmak ve fesattan uzak durmak", diğer hakikatin iki veçhesi olan "ahireti istemek ve dünyadan da nasibini unutmamak" üzerine atfedilir.[39]

Bu yaklaşımıyla Bâkıllânî'yi, münâsebet ilmine dair incelemelere erken dönemde katkı veren bir isim olarak kabul etmek gerekir.[40]

5. Cinlere ait söz geleneğinin de dışına çıkması

Müellife göre, Kur'an nazmı –belâgat cihetiyle işgal ettiği mevkii itibariyle- insana ait söz geleneğinin dışında kaldığı gibi, cinlere ait söz geleneğinin de dışında kalmıştır. Cinler de insanlar gibi onun bir benzerini getirmekten âciz kalmıştır.

Şayet, *"Bu sizin iddianızdır. Bizim, cinlerin Kur'an'ın bir benzerini getirip getiremediğine dair bir bilgimiz yok. Biz âciz olsak da onlar getirebilir. Sonuçta onlar insanoğlunun yapamadığı bazı şeyleri yapabiliyorlar. Hal böyle olunca, iddia ettiğiniz şeyi bilme imkânımız yoktur."* denilirse, biz de deriz ki: (ı) Allah'ın haber vermesiyle bilebiliriz. (ıı) Arapların cinlerle muhatap oldukları ve kendilerinden şiir rivayet ettiklerine dair inanç-

36) 28/*Kasas*/77.

37) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 295.

38) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 216, 217.

39) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 216, 217.

40) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 214.

larından hareketle bunu söyleyebiliriz.[41] Bilindiği üzere Araplar cinlere nispet edilen bir takım şiirlerden bahsederler. Bu şiirler, fesâhat noktasında insanların seviyesini geçememiştir; bunu başaramadıkları anlaşılıyor. Dolayısıyla Kur'an'ın bir benzerini getirememeleri tabiidir. (ıı) Arapların bu meseledeki aczi, Kur'an'ın i'câzını ispat etmektedir. Bâkıllânî'ye göre ilk iki cevap daha isabetlidir.[42]

Bu vecih haddizâtında birinci veçhin devamı mahiyetindedir. Tek farkı, Kur'an'ın söz geleneğinin dışında kalması meselesini bu sefer cinler açısından ele almasıdır.

6. Edebî sanatların seçkin kullanımı

Kur'an o güne kadar kullanılan îcaz-itnâb, cem-tefrik[43], istiâre, mecâz gibi edebî sanatları kullanmış ama bunu sıra dışı, mûtenâ bir şekilde yapmıştır.[44] Bu görüş, aslında Rummânî'nin konuyla ilgili görüşlerinin bir özetidir.[45]

7. Daha önce duyulmamış konulara yer vermesi

Kur'an'ın, ahkâm, dinin temel esaslarına dair deliller, mülhitlere cevaplar gibi bilinmesi insan kapasitesini aşan yeni konulardan bahsetmesi, bunu yaparken lafız konusunda seçici olması ve anlam-lafız uyumunu gözetmesi, Bâkıllânî'ye göre beşer için imkânsız hususlardandır.[46]

Bâkıllânî, yeni ve orijinal konuları ifade etmenin, herkesin bildiği mâlûm konuları ifade etmekten daha zor olduğunu belirtir. Fesâhat açısından seçkin bir lafzın orijinal bir anlamla buluşması halinde kelâmda belâgatin daha görünür hale geleceğini ifade eder:

"Mâlûmdur ki bildik, ortada dolaşan anlam ve düşünceleri ifade için kelime/lafız bulmak, orijinal anlamlar ve yeni ortaya konmuş konuları ifade için kelime/lafız bulmaktan daha kolaydır. Üstün bir lafzın, üstün bir mana ile buluşması, üstün bir lafzın bildik ve tekrar edegelen bir manayla buluşmasından daha latif ve daha şâyân-ı takdir bir durum

41) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 62, 63, 65; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 65, 66.

42) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 57-62; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 65, 66.

43) Cem-tefrik: Cem', bir kaç şeyi bir hüküm altında toplama sanatıdır. الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا "Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür." Kehf, 46, ayetinde mal ve oğullar bir araya toplanmıştır. Tefrik ise iki şey arasındaki farkı göstermektir ki bundan maksat birinin üstünlüğünü anlatmaktır. ما نوالُ الغَمامِ وقتَ ربيعٍ – كنوالِ الأميرِ يومَ سخاءٍ/ فنَوالُ الأميرِ بدرةُ عينٍ – ونوالُ الغمامِ قَطرَة ماءٍ *"Bulutun ilk baharda atâsı, emirin cömertlik günündeki atâsı gibi değildir. Bulutun ki bir damla iken emirin ki bir kese altındır."* İlk beyitte atâdan bahsedilmiş, ikincisinde ise ikisinin aynı şey olmadığı gösterilmiştir. Bkz. Sekkâkî, Yusuf b. Muhammed, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s. 535.

44) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 62, 63; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

45) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 226. Krş. Rummânî, *en-Nüket*, s. 111.

46) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 63; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

olur. Biri diğerine tercih edilemeyecek şekilde anlamlara uygun lafızlar, lafızlara uygun anlamlarla buluştuğu zaman kelâmda üstünlük daha görünür hale gelir."[47]

Fadl Abbâs'ın da (1932-2011) dediği gibi, bu dikkat çeken ve takdiri hak eden bir görüştür.[48] Burada dikkat çekici olan, hem lafız konusunda seçiciliği muhafaza etmek, hem de bildik kelimelerle yeni şeyler söylemenin yol açtığı zorluktur.

8. Kur'an cümlelerinin kendini belli etmesi

Bu vecih, -Ebû Musa'nın da belirttiği gibi- Kur'an'ı muciz yapan bir sırrı keşfetmekten çok o sırrın bir neticesi, bir meyvesi gibi durmaktadır.[49]

Bâkıllânî'nin bakış açısına göre söz, -bir edebî değere sahipse- iktibâs yoluyla ister başka bir sözün arasında geçsin ister bir şiir içinde, hemen fark edilir, daha doğrusu söz kendisini derhal belli eder. Tıpkı boncuk dizisi içindeki bir incinin yahut gerdanlık ortasındaki bir yakutun fark edilmesi gibi.[50]

Mâlûm olduğu üzere pek çok edip ve şâir sözlerine, başka ediplere ait sözlerden alıntılar yaparlar. Bu küçük alıntılar, eğer üst düzey bir esere aitse, alıntı yapılan sözde derhal kendisini belli eder. Şayet her ikisi de seviye bakımından birbirlerine yakınsalar –uzmanları hariç- çok defa kimse tarafından fark edilmezler.[51]

Kısaca alıntı sözün fark edilip edilmemesi, iki söz arasındaki seviye farkına bağlıdır. Müellife göre, Kur'an'dan yapılacak bir alıntının, her nereye konursa konsun kendisini belli edeceği açıktır. Kur'an cümleleri, güzelliği ile revnâkı ile âdeta "ben buradayım" der.[52]

Bunu gördükleri içindir ki börtü böcek, yılan çıyan gibi önemsiz konularda bir birleriyle kıyasıya yarışan bu insanlar, Kur'an -sinir uçlarına basmasına rağmen- muâraza noktasında bir şey yapamadılar; sadece boş sözlerle kendilerini avuttular.[53]

9. Mukattaa harfleri ile harflerin sıfatları arasındaki ilginç orantı

Kırâat ve tecvîd âlimleri Arap alfabesindeki harfleri sıfatlarına göre taksime tabi tutmuşlardır. Hems sıfatı taşıyan harfler, cehr sıfatı taşıyanlar, diğer bir açıdan boğaz harfi olanlar ve olmayanlar vs. Bâkıllânî harflerin bu sıfat hususiyetleriyle mukattaa harfleri arasında bir orantı olduğu tespitini yapar. Konuyu, dilin ortaya çıkış nazariyeleri olarak kabul edilen tevkîfî ve muvâza'a/uylaşım nazariyelerine göre de ayrıca değerlendirir.

47) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 63; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

48) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 173.

49) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 236.

50) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 63, 64; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

51) Ebû Musa, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, s. 236.

52) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 63, 64; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

53) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 65, 66; *Hulâsatü'l-Burhân*, s. 67.

Haddizâtında bu vecih, nazmın emsalsizliğinden ziyade gâipten haberler veçhine dâhildir. Zira harflerin ses hususiyetlerine dair bu tespitler, Kur'an'ın nüzûlünden çok sonraları ortaya konmuştur. Şimdi söz konusu orantı ilişkisinin nasıl olduğuna bakalım.

Müellifin ifadesiyle, Arap dilinin üzerine bina edildiği harf sayısı 29'dur. Mukattaa harfleriyle başlayan sûrelerin sayısı da 29'dur.[54] Mukattaa harflerinde geçen harf sayısı –tekrar edenler hariç- alfabe harflerinin sayısının yarısı kadardır (14). Böyle olmasının sebebi, zikredilen harflerin, zikredilmeyenleri göstermesi ve Kur'an'ın, Arapların kelâmlarını düzenledikleri bu harflerden oluştuğunu bilmeleri içindir.[55]

Arap dili âlimleri, Arap harflerini hems ve cehr[56] olmak üzere iki kısma ayırmış-lardır. Hems harfleri 10 tanedir: الحاء – الهاء – الخاء – الكاف – الشين – الثاء – الفاء – السين – الصاد – التاء Bunların dışında kalanlar ise cehr harfleridir. Biz şunu biliyoruz ki hems harflerinin yarısı mukattaa harfleri içinde zikredilmektedir. Aynı şekilde cehr harflerinin yarısı da ne bir eksik ne bir fazla mukattaa harflerinin içinde zikredilmektedir.[57]

Bâkıllânî, benzer bir durumun boğaz harfleri olan harfler[58] ve o harflerin dışında kalanlar; şiddet harfleri,[59] ıtbâk ve infitâh harfleri[60] için de geçerli olduğunu söyler.[61]

Ona göre, bu sınıflandırmayı yapan, Arap dilini tertip etme amacında olan uzmanlar dilin bunun üzerine binâ edildiğini görmüşlerdir.[62] Binâenaleyh harflere ait sıfatların, Arap diliyle ilgisi ve konumuz açısından önemi burada yatmaktadır.

---

54) İçinde mukattaa harflerinin geçtiği sûre sayısı müellif tarafından muhtemelen bir zühul sonucu 28 olarak belirtilmiştir. Bunun bir zühul olduğu düşüncesiyle yukarıda doğrusunu belirttik. Bkz. Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 66. Krş. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf*, thk. Âdil Abdülmevcûd-Ali Muavvad, Mektebetu Ubeykân, Riyad 1998 C. I, s. 139.

55) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 66.

56) **Hems**, kırâat ıstılâhında harflerin mahreçlerinden çıkmaları esnasında, mahreçte aralık kalması ve mahrece fazla dayanılmaması sebebiyle, harf telaffuz edilirken nefesin akmasına denir. **Cehr** ise nefes cereyanının haps olunması demektir. Kuvvetli olduğu için harfi telaffuz ederken, nefesin cereyanını hapsettiğimizden bu isim verilmiştir. Bkz. Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul, 2013, s. 60, 43.

57) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 66.

58) Boğaz harfleri, أخي هاك علمًا حازه غير خاسر cümlesinin ilk harfleridir. Bkz. İbn Belbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddin, *Büğyetü'l-Müstefîf fî İlmi't-Tecvîd*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan 2001, s. 34.

59) **Şiddet harfleri** 8 tane olup, أجد قط بكت harflerinden ibarettir. Şiddet harfleri, sükûn ile okunduğu zaman, sesin ve nefesin asla akmamasına denir. Bu harflerin telaffuzu esnasında mahrecin sıkışması neticesi ses kuvvetli çıkmaktadır. Bu sebeple de mezkûr harflere şiddet harfi denmiştir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 125.

60) **Itbâk harfleri**, صضطظ harfleridir. Istılahta, dil kökünün ve ortasının yukarı damağa yükselmesiyle birlikte, damağın dil ortası üzerine intibâk etmesidir. **İnfitâh harfleri** ise harf söylendiği zaman, dilin üst damağa kapanmamasıdır. Kendisinde infitâh sıfatı bulunan harfler telaffuz edilirken, dil ile yukarı damak arasının ayrılmasına denir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s. 75, 81.

61) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 67.

62) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 68.

Mukattaa harfleriyle, harflerin sıfatları arasında uzun zaman sonra ortaya çıkan bu ilişki, Kur'an'ın ancak Allah katından olmasıyla olabilir. Bu da bir tür gaybî haberler cinsindendir.[63]

Sonra konuyu dilin doğuşu nazariyelerine göre değerlendirir: *"Eğer –dilin tevkîfi olması nazariyesine göre- âlimlerin bu taksimat konusunda yaptıkları bir şey yoksa; yaptıkları sadece dilde var olan hususlara dikkat çekmekten ibaretse, bu takdirde bu etkiyi oluşturan, dili vaz' edendir ki bu emsalsiz bir şeydir. Kısaca dilin tevkîfî olması durumda mesele daha da açıktır. Dil, eğer muvâza'a (uylaşım) yoluyla oluşmuşsa bu da enteresandır zira böyle bir konuda farklı gayretlerin bir araya gelmesi ancak Allah'ın emriyle mümkün olabilir."*[64]

Mukattaa harflerinin özelliklerine dair bu bilgiyi, boğaz harfleri dışındakiler hariç, Zemahşerî de (ö.538/1144) paylaşır.[65]

10. Okunuş ve anlaşılmasındaki kolaylık

Bâkıllânî, Allah Teâlâ'nın Kur'an'a giden yolu kolaylaştırdığını söyler. Ona göre, *"Kur'an az bilinen, (fesâhat açısından) nâhoş görülen garip kelimeler ve tekellüflü sanatlardan uzaktır. Anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Kur'an, manası kalbe lafzından önce gelen; anlamı ruha ulaşmak için ibâresiyle âdeta yarışa giren bir kelâmdır. Bununla birlikte sehl-i mümtenidir. Ulaşılması imkânsızdır."*[66]

Bu seviyenin altında kalan âdi ve safsata sözlere gelince, bu tür sözlerde esasen fesâhat ya da belâgat olmayacağından i'câz da aranmayacağını söyler: *"Mâlûm olduğu üzere Arapların fasih kimselerine ait sözlerinde, beliğ kimselere ait şiirlerinde, bir şekilde bahsi geçen türden garip nâhoş kelimeler, intikâli zor anlamlar bulunur. Ayrıca, seviyesizlikte sınır tanımayan, müptezel, âdi sözlere sapmaları söz konusudur. Bu dediklerimizin tamamını görmek isteyenler İmruü'l-Kays'ın kasidelerine bakabilirler."*[67]

Bâkıllânî daha sonra, bu ve benzeri kasidelerin belâgat açısından bir tahlilini yapacağını ve Kur'an nazmının bu kasidelerin tahtına nasıl oturduğunu açıklayacağını söyler.[68]

Bâkıllânî, bu i'câz vecihleri dışında, eserinin çeşitli yerlerinde farklı münasebetlerle Kur'an nazmının yapısına dair, -kelime, cümle, ayet ve sûre düzeyinde olmak üzere- bir takım önemli mülâhazalarda bulunur:

(ı) Kur'an kelimeleri: Bâkıllânî, Kur'an'da kelimenin bulunduğu yere bilinçli bir şekilde (kasd-ı mahsus ile) getirildiği görüşündedir. Bazıları, dilde kelimelerin birbirlerinin

63) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 68.

64) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 68.

65) Ayrıca Zemahşerî bunlara kalkale harflerini de ekler. Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, s. 138, 139.

66) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 69.

67) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 69, 70.

68) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 70.

yerine geçebileceğini zannetse de bu Allah'ın kitabı için geçerli değildir. Kur'an'da hiçbir kelimenin yerine bir başkası geçemez. Buna örnek olarak الصبح ve الفجر kelimelerinin kullanımını gösterir.[69] Bâkıllânî'nin verdiği bir diğer misal de ليأخذوه[70] kelimesinin tercih ve kullanımıdır.

(ıı) Kur'an'ın cümleleri: Bâkıllânî, Kur'an'da kelime kullanımından bahsettiği gibi, cümlelerin kullanımından da bahseder. Kur'an cümlelerinin –tavsifi imkânsız bir şekilde- son derece beliğ bir şekilde kullanıldığı görüşündedir. Buna dair pek çok misal verir. Şûrâ, 42/52., 53. ile Şuarâ, 26/227. ayetleri bunlardan bazılarıdır.[71]

(ıı) Kur'an ayeti: Bâkıllânî, Kur'an ayetlerini iki kısma ayırır: Birinci kısımdaki ayetler, her biri kendi başına bir değer olan, kendi başına yüksek bir anlamı ve büyük bir amacı olan cümlelerden oluşur.[72] Misal, قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً ۖ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"(Melike:) "Gerçek şu ki, krallar bir ülkeye girdiklerinde orayı târümâr ederler;**(ı)** oranın soylu ve onurlu insanlarını aşağılarlar.**(ıı)** İstilacıların davranış tarzı [her zaman] böyledir.**(ııı)**"*[73] Ayetteki üç cümleden her birisi kendi başına alındığında da bir anlam ve değer ifade etmektedir. Bâkıllânî'nin ifadesiyle, ayetteki cümleler; *"yüksekliği ve yaydığı ışıkla yıldızlar gibidir; değerli taşlar arasında parıldayan yakut gibidir"*:[74]

İkinci kısımdaki ayetler ise, biri diğerinden ayrılmayan cümlelerden oluşur.[75] Buna örnek olarak da إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ayetini[76] verir.[77]

Bâkıllânî, her ayetin ihtiva ettiği yüksek seviyeyi açıklar ama diğer taraftan da konusu ahkâm olan ayetlerdeki hedefin, biçim[78] ve tesir güzelliğinden ziyade, konuların tertip ve tasnifindeki güzellik ve dikkat olduğunu da gözden kaçırmaz.[79]

69) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 280. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 176, 177.

70) 40/*Ğâfir*/ 5.

71) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 284, 285, 286. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 178, 179.

72) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 212.

73) 27/*Neml*/34.

74) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 293, 312. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 179, 180.

75) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 212.

76) *"Kuşkusuz ülkesinde Firavun despotluk ediyor, halkını gruplara ayırıyordu. Onlardan bir grubu güçsüz düşürmek istiyor, erkek çocuklarını kıyımdan geçiriyor, kızlarını sağ bırakıyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı."* 28/Kasas, 4.

77) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 294.

78) Biçimle, anlatımla ilgili unsurların bütünü; ses, üslûp, anlatımın uzunluk ve kısalığı, kelime örgüsü vb. unsurlar/özellikler kast edilmektedir.

79) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 207.

Bu çerçevede, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ[80] ayetindeki muharremâtın tertibindeki hikmeti şöyle açıklar: Muharremâtı saymaya anneden başlanmıştır. Çünkü anne asıldır. Kalanları ise yakınlık ve önem sırasına göre sayılmıştır. Bu Kur'an'ın dışında görülemeyecek orijinal bir sıralamadır. Ahkâm ayetlerinin tamamı, tertipteki dikkat ve tasnifteki güzellikle temâyüz eder. Teşrîi konu alan talak, borç vs. ayetleri düşünüldüğünde bunun doğru olduğu görülecektir.[81]

(ıv) Kur'an'da sûre: Bâkıllânî'nin Kur'an sûresi konusunda orijinal bir tavrı vardır: O, sadece sûrenin bir takım kelimeleri üzerinde durmaz. Sûreye parçacı bir bakış açısıyla değil, konu temelli bir bakış açısıyla, bir bütün olarak bakar. Bâkıllânî nassın tahlilinde sadece belâgat açısından tahlil yapmakla değil, aynı zamanda tematik tahlil yapmakla da temâyüz eder. Eserinde, birçok sûredeki ayetler arasındaki bağlantılara ışık tutar ve okuyucunun dikkatini konular arasındaki bağlantıya çeker. Bâkıllânî'nin Gâfir, İsrâ, Neml gibi kimi sûrelere dair yaptığı tahlillerde, -bütün bir sûreyi kapsayacak şekilde olmasa da- bu tahlil tarzı fark edilir. Burada, aynı zamanda "Arap belâgati cümle tahliliyle sınırlıdır, bir konu bütünlüğü yoktur", iddialarına da bir cevap vardır.[82] Bu tahlillerden bir kısmına yer verelim:

"İçinde 'karınca' kelimesi geçen sûreyi kelime kelime, fasıl fasıl düşün! Allah sûreye, Kur'an'ın kendi katından olduğunu açıklayarak başlar: وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ *"Şüphesiz ki bu Kur'an sana hikmet sahibi, bilen Allah tarafından verilmektedir"*[83] Sonra konuyu Musa kıssasına, onun bir ateş görüp, *"ailesine siz burada durun"* demesine getirir: إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ *"Bir zamanlar Mûsâ, ailesine, 'Ben bir ateş gördüm, size oradan bir haber ya da ısınmanız için bir ateş koru getireceğim' demişti."*[84] Tâhâ sûresinde bu kıssa hakkında şöyle der: لَعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى *"(...) belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum."*[85] Bir başka yerde ise

80) *"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmemiş olursanız (evliliğiniz son bulduğunda) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."* 4/*Nisâ*/23.

81) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 315, 316, 317.

82) Bkz. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 181, 182.

83) 27/*Neml*/6.

84) 27/*Neml*/7

85) 20/*Tâhâ*/10

şöyle der: لَعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ *"(...) belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm' dedi."*[86]

Onlara kıssa anlatımının bütün şekillerinde âciz olduklarını göstermek için kıssayı çeşitli şekillerde anlatmıştır. Onları daha etkili bir şekilde âciz bırakmak ve delilin aleyhlerine olduğunu daha belirgin bir şekilde göstermek için, *"Onun benzeri bir söz getirin"*[87] denmiştir. Bu sözlerden her birisi –her ne kadar bir kıssayı haber verse de- tek başına beliğdir, anlam itibariyle eksiksizdir.[88]

Burada, Kur'an'ın i'câzını tâli derecede ilgilendiren, Bâkıllânî'nin üzerinde durduğu; i'câz ve bedî', Kur'an ve seci ve sarfe gibi konular üzerinde de kısaca durmak istiyoruz.

II. İ'câz ve Bedî'

Bâkıllânî, bedi' kelimesini, kelimenin daha sonra kazandığı ıstılâhî anlamdan çok daha geniş bir anlamda; istiâre, teşbih, kinâye gibi bir kısım meânî ve beyân konularını da içine alacak şekilde kullanır.[89] Eserinde bedî'in kısımlarına dair bir dizi sanat sayar ki bunların çoğu İbnü'l-Mu'tez (ö.296/908) ve Kudâme b. Cafer'in (ö.337/948) zikretmiş olduğu şeylerdir.[90] Kısaca bu bahiste yeni bir şey söylemez.

Bâkıllânî, işin başında bir soru ortaya atar: "Bedîin tazammun ettiği sanatlardan hareketle Kur'an i'câzının bilinmesi mümkün müdür?"[91]

İstiâre, teşbih, tecnis, tersi' gibi 30'a yakın sanatı –Kur'an'dan şahitleriyle birliktenaklettikten sonra, bu soruya verdiği cevap, "mümkün değil" şeklindedir. Çünkü ona göre bu sanatlar öğrenilip, benzeri yapılabilir şeylerdir.[92]

Bâkıllânî'nin yer verdiği bir diğer konu ise belâgatin kısımlarıdır. Bu konuda da yeni bir şey söylememiş; Rummânî'nin, "belâgat vecihlerinden hareketle i'câz anlaşılabilir" görüşüne cevap vermek için yazdıklarını özetle aktarmıştır. Müellif, bunlardan herhangi birinin i'câz veçhi olmasını reddetmekte fakat bunların, suretin güzelliği ve nazmın emsalsizliğine etkisini de inkâr etmemektedir. Her ne kadar bu vecihler, müstakil olarak i'câz veçhi olmaya uygun olmasalar da, i'câzın anlaşılması ve zevkine varılmasında müessir oldukları da unutulmamalıdır.[93]

---

86) 28/*Kasas*/29

87) 52/*Tûr*/34

88) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 287, 288. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 181, 182.

89) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 191.

90) Dayf, Şevkî, *Belâğatu: tatavvur ve tarih*, s. 110.

91) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 101.

92) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 101-167. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 192.

93) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 396-429. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 192, 193.

Aslında Rummânî'nin de bu vecihlerden her birisini, müstakil bir i'câz veçhi olarak gördüğünü söylemek zordur.[94]

Burada yeri gelmişken Bâkıllânî'nin i'câz düşüncesine dair Issa J. Boullata'nın (1929-2019) yanlış bir tespitine işaret etmek istiyoruz. Yazar, i'câzla ilgili mevzuları konu aldığı makalesinde, Bâkıllânî'nin Kur'an'ın eşsiz belâgati konusunda şüphe sergilediğini söylemektedir.[95] Kanaatimizce eğer bu bir çarpıtma değilse, en iyimser şekliyle bir yanlış anlamadır. Zira Bâkıllânî'nin Boullata'nın atıfta bulunduğu yerde kastettiği, makalemizin de konusu olan nazmın belâgatini esas alan i'câz vecihleri olmayıp, bedî' ilmine ait sanatları temel alan i'câz vecihleridir.[96]

III. Kur'an ve Seci

Seci: *"Nesirde, cümle sonundaki kelimelerin aynı harfte uyuşmasıdır."*[97] Âlimler, seci lafzının Kur'an'daki bazı fâsılalar için kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu görüş ayrılıklarını iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, buna mâni bir durumun olmadığı görüşünde olanlardır. İkincisi ise Kur'an fâsılalarına "seci" demenin câiz olmadığı görüşünde olanlardır. Bu görüşü benimseyenler içerisinde en çok öne çıkan isim Bâkıllânî olmuştur. Öncesinde Rummânî bu konuya temas etmiş olsa da Bâkıllânî kadar geniş bir şekilde yer vermemiştir.[98] Bâkıllânî kendisinden sonra gelenler için bu konuda âdeta kaynak niteliğindedir.

Bâkıllânî'nin konuyla ilgili görüşleri şöyle özetlenebilir:

(ı) Kur'an'da seci yoktur. Eğer olmuş olsaydı, Kur'an Arapların kullandığı üslûp çeşitlerinin dışında kalmış olmazdı; böyle olunca da hâliyle i'câz olmazdı. Araplar, Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymakta asla âciz kalmazlardı. Çünkü seci onların yapabildikleri hatta mâhir oldukları bir alandı.

(ıı) Seci, kâhin Arapların bildikleri bir şeydi. Kur'an'da olmaması daha doğru olur. Çünkü kâhinlik peygamberlik mesleğine terstir. Peygamberimiz (s.a), "Yoksa kâhinlerin secii gibi seci mi?"[99] buyurmuştur.

---

94) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 193; Divlekci, Celalettin, "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö.384/994) İ'câz Anlayışı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (35), İstanbul 2016, s. 47.

95) "Çalışmasını metinleri karşılaştırmada yoğunlaştırarak Kur'ân'ın bütün Arap edebî eserlerinden üstün olduğunu ortaya koyar. Fakat Kur'ân'ın eşsiz belâgati hususunda gayretli katkılarına rağmen yine de şüphe sergiler. Kendisine belâgat tarafından desteklense de i'câz, belâgate bağlı değildir." Bkz. Boullata, İssa, "Kur'ân'ın Retorik Yorumu: İ'câz ve İlgili Konuları", (çev. Hayati Aydın), İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. XVIII, S: 3, 2005, s. 329.

96) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 169, 170.

97) Teftâzânî, Sa'düddin, *Muhtasaru'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2016, s. 435; es-Saîdî, Abdülmüteâl, *Buğyetü'l-îzâh li Telhîsi'l-Miftâh*, Dâr İbni Hazm, Kahire 2018, s. 582.

98) Rummânî, *en-Nüket*, s. 97-99.

99) Hadis, أسجع الجاهلية وكهانتها *"Câhiliye secii gibi seci ve kehâneti mi?"* şeklinde sabit olmuştur. Bkz. Ebû Dâvûd, Diyât 21, (4574); Nesâî, Kasâme 40, (4823). Seci konusu fetva kitaplarına da girmiş-

(ıii) Seci bizâtihi zemmedilmiştir. Bunun sebebi, secide anlam lafza tâbîdir. Kur'an'da böyle bir şey olamaz: *"Secide anlam, seci vazifesi gören lafza tâbidir (anlam lafız için vardır). Kur'an'da seci olduğu zannedilen durumlar ise böyle değildir. Çünkü Kur'an'da lafız anlama tâbidir, anlam için vardır."*

(ıv) Kur'an'da seciye benzer şeyler özel bir amaçla yer almamıştır.

(v) Eğer Kur'an'da seci olsaydı, vezin farklılığından ötürü zemmedilecek şeyler olurdu.

(vı) رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ[100] ayeti ile فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ[101] ayetindeki هرون ve موسى kelimelerinde yapılan takdimden hareketle, Kur'an'da seci olduğu çıkarımında bulunmaları işlerine yaramayacaktır. Çünkü bu seci olmayıp, maksadı ifade etmek üzere bir kıssanın muhtelif lafızlarla tekrarıdır.

(vıı) Seciye taraftar olan, sarfeyi de savunmak durumundadır.[102]

IV. Sarfe

*Sarfe*nin anlamı, Allah Teâlâ'nın Arapları, Kur'an'ın bir benzerini getirmekten alıkoyması, demektir.[103] Bu görüş sahiplerinin delilleri; Araplar, fesâhat mütehassısı, belâgat üstadıydılar. Hutbe ve kaside şeklinde emsalsiz sözleri vardı. Bu kimseler emsalsiz bir nazım ortaya koymaktan nasıl âciz olabilirler? Öyleyse âcizliklerinin, iradelerinin dışında bir sebebi olmalıydı o da Allah tarafından alıkonulmaları ve engellenmeleridir. Eğer engellenmemiş olsalardı, bir benzerini ortaya koyarlardı. Çünkü emsalsiz bir iki kelimeyi bir araya getirebilen ona bir üçüncüsünü ve dördüncüsünü de ekleyebilir. Arapların insanı kendinden alan emsalsiz sözleri olduğunu sizde kabul edersiniz.[104] Bâkıllâni bu görüşe şu şekilde cevap verir:

(ı) Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi olsaydı, bir mısrâ yahut bir beyit tanzim eden bir kimse uzun kasideler yazabilirdi. Bir cümle kurabilen müessir hutbeler îrat edebilirdi ki bu güne kadar bunu söyleyen kimse olmamıştır.

(ıı) Araplar Kur'an'ın bir benzerini getirmekten alıkonulmuşsalar, o zaman Kur'an'ın nazmın en fasihini sergilemesine gerek kalmazdı. Bu durumda, Kur'an'ın belâgat noktasında ulaşılmaz bir yerde olmaması da mümkün olabilir; vasat seviyede bir söze ben-

tir. Nitekim İzz b. Abdisselâm'a, "Câhiliye secii gibi mi? sözü, seciin kerâhiyetine mi yoksa başka bir şeye mi delâlet eder?" şeklinde bir soru tevcih edilmiş. O da bunun üzerine, Rasülullah mâlûm olayda hakkı ihlal etmeyi kerih görmüştür. O kişi sözünü secisiz bir şekilde söylemiş olsaydı da Peygamberimiz'in tepkisi değişmezdi, meâlinde cevap vermiştir. Bkz. İzz b. Abdisselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Abdülfettâh, Dâru'l-Marife, Beyrut 1986, s. 67.

100) 7/*Âraf*/122.

101) 20/*Tâhâ*/70.

102) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 87, 88, 89, 93, 99. Krş. Mahmûd, Cemâl Ebû Hassân, *ed-Delâlâtü'l-Ma'neviyye li Fevâsili'l-Âyâti'l-Kur'âniyye; dirâse fî beyâni'l-Kur'ân ve i'câzihî*,Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Ammân, 2010, s. 97.

103) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 158.

104) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 41. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 158.

zeyip, herhangi bir şekilde temâyüz etmeyebilirdi. Sonuç itibariyle, öyle ya da böyle bir benzerini getirmelerine engel olunacaktı…

(ıii) Eğer Araplara Kur'an'ın nüzûlü esnasında engel olunmuşsa, Kur'an'ın nüzûlünden önce o seviyede bir söz söylemiş olmaları gerekirdi. Sonuç itibariyle o sözü kendilerine engel olunmadan önce söylemiş olacaklardı. Hâlbuki Kur'an'ın nüzûlünden önce söylemiş oldukları sözleri de seviye bakımından Kur'an'ın seviyesinin altındadır.

(ıv) Araplar meydan okumayı duyduklarında, mukâbele etmeyi arzu etmediler. Bu da onların kendilerini yokladıklarına ve Kur'an'ın bildikleri sözlerin fevkinde olduğunu anladıklarına bir delildir.

(v) Ona göre sarfenin bâtıl oluşunun bir diğer sebebi de sarfe görüşünü benimseyen bir kimsenin Kur'an'ın bizâtihi mucize olmadığını, mucize olanın onun dışında bir şey (Allah'ın engel olması) olduğunu kabul etmesi gerekir. Aklı başında bir kimsenin bunu kabul etmesi düşünülemez, çünkü Kur'an içinde i'câz vecihleri taşımaktadır.[105]

Bu arada Bâkıllânî'nin, mucize konusunda söylemiş olduğu; *"Usûlümüze göre, 'Kur'an gerçekten mucizedir' sözümüz, kulların ona gücü yetmez anlamındadır. Hz. Peygamber'in (a.s) doğruluğunu gösteren mucizenin, kulların güç yetirebildiği bir şey olması doğru değildir. Mucize, yalnızca Allah'ın kudreti dâhilinde olan bir şeydir."*[106] şeklindeki görüşün, bir yerde sarfeyle aynı kapıya çıktığı ileri sürülebilir.[107]

Burada Bâkıllânî'nin demek istediği şudur: Herhangi bir peygambere ait bir mucizenin, beşerin yapabileceği şeylerden olması uygun değildir. Çünkü eğer öyle olsaydı mucize olmazdı. Kur'an'ı dinleyen Araplar ona karşı bir şey yapamayacaklarını, bir benzerini ortaya koyamayacaklarını anladılar. Bu onların iç dünyalarında hissettikleri bir duygudur.[108] Kısaca güç yetirememeleri, kendilerini hakikaten âciz hissettiklerinden dolayıdır, Allah'ın alıkoymasından dolayı değildir.

V. Bâkıllânî'nin İ'câz Anlayışına Yönelik Tenkitler

Bâkıllânî'ye yönelik tenkitler daha çok kitabının sistematik olmaması, üslûbundaki kapalılık ve i'câz fikrinin kendisinde yeterince açık olmaması noktalarında toplanır. Mesela, Mustafa Sâdık er-Râfiî (1881-1937), Bâkıllânî'nin eserinin pek çok olumlu yönlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, müellifin Câhiz (ö. 255/869) için söylemiş olduğu, "konuya herhangi bir açıklık getirmemiştir"[109] tespitinin kendisi için de geçerli olduğu görüşündedir.[110]

105) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 41-43. Krş. Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 158-159.

106) Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 436.

107) Krş. Sultan, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s.106.

108) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 164, 165.

109) Bâkıllânî'nin sözünün bütünü şu şekildedir: "Câhiz, nazmu'l-Kur'an konusunda bir kitap ortaya koydu, kendisinden önceki kelâmcıların söylediklerine herhangi bir şey ilave etmediği gibi en karışık konuları da izah etmedi." Krş. Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 7.

110) er-Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâgatü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990, s. 152.

Âişe Abdurrahman (1913-1998), onun i'câz konusunda açık ve doyurucu bilgiler aktarmadığından yakınır. Kitabın bir i'câz kitabından çok kelâm kitabı havasında olduğunu belirtir.[111] Ahmed Dayf (1880-1945), kitabı tahlile dayalı edebiyat tenkidi için son derece değerli bulmakla birlikte, üslûbundaki kapalılığa ve genel ifadelerin mevcudiyetine dikkat çeker.[112] Şevki Dayf da (1910/2005) eseri incelendiğinde, kendisinde i'câz düşüncesinin kapalı olduğu, yoğun bir sis tabakası altında olduğu görüşündedir.[113]

Fadl Abbâs ise kitabın pek çok açıdan faydalı olup, daha önce temas edilmemiş konulara yer vermekle birlikte i'câzla ilgili kısmın, kitabın sadece 3/1'i ya da 4/1'i kadar olduğu tespitini yapar.[114]

Sonuç

İ'câz, Kur'an'ın Allah kelâmı oluşunu; beşer sözü olmadığını, beşerin bir benzerini ortaya koyamamasındaki sebepleri temellendirmeye çalışan bir disiplindir. Bu alanın temel eserlerinden birisi de meşhur Eşarî kelâmcısı Bâkıllânî'ye aittir. Bâkıllânî eserinde i'câzı, (ı) Kur'an'ın verdiği gayb haberleri. (ıı) Ümmi bir Peygamber'in (a.s) geçmiş ümmetlerden haber vermesi ve (ııı) Emsalsiz nazmı şeklinde üç temel vecih olarak ele alır. Bu sonuncusu, müellifin asıl üzerinde durduğu vecih olup, 10 alt vecihten oluşmaktadır. Adına Kur'an'ın edebî/beyânî/belâgî i'câzı da denilen bu vecih, aynı zamanda i'câz veçhi olarak en çok kabul görmüş vecihtir.

Bir i'câz türü olarak gâipten haberler konusu, Kur'an'ın bütününü kapsayan bir nitelik arz etmediği için başlı başına bir i'câz türü ve delili olarak görülmemiştir. İkinci temel vecih ise Hz. Peygamber'in (a.s) ümmi bir insan olarak, Kur'an'ın bilgi birikimini ve anlam dünyası karşısındaki konumunu dikkate alan ve bundan hareketle Kur'an'ın kendisine ait bir söz olamayacağı tezini savunan bir yaklaşımdır. Üçüncü vecih ise Kur'an'ın nazım ve üslûp açısından beşer sözü karşısındaki fâikıyetini bir yerde emsalsiz oluşunu göstermek amaçlıdır. Kendi içerisinde 10 alt veçhe ayrılmaktadır. Kur'an nazmı, Bâkıllânî'ye göre mevcut bütün edebî tür ve anlatım biçimlerinden farklıdır ve bu hususiyet Kur'an'ın tamamını kapsamaktadır.

Müellifin üzerinde durduğu ikinci alt vecih ise ne kadar başarılı olursa olsun hiçbir edebî eser bütünü itibariyle aynı düzeyde değildir. Mutlaka birtakım inişler ve çıkışlar söz konusudur. İşte Kur'an vüsatli bir kitap olmasına rağmen böyle bir kusurdan uzaktır. Bir diğer i'câz veçhi ise onun konu çeşitliliğine rağmen, edebî değer açısından bir kayba uğramamış olmasıdır. Oysaki bir şâir veya yazar her konuda aynı başarıyı gösteremez. İyi olduğu konu ve temaların yanında başarısız kabul edildiği konular da olur. Aynı durum, konular arası geçişler için de geçerlidir. Kur'an, birbirinden farklı konular işlemesine ve

111) Abdurrahman, Âişe, *el-İ'câzü'l-Beyânî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, trs. s. 110, 113.

112) Dayf, Ahmed, *Mukaddime li-Dirâsâti Belâgati'l-Arab*, Matbaatü's-Süfûr, Kahire 1921, s. 171

113) Dayf, Şevkî, *Belâğatu: tatavvur ve tarih*, s. 114. Ayrıca Münîr Sultan da bu görüşü desteklemektedir. Bkz. Sultan, Münîr, *İ'câzü'l-Kur'ân beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşâıra*, İskenderiye 1986, s. 115.

114) Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 194.

ayetlerin iniş zamanları birbirinden farklı olmasına rağmen, konular arası geçişte -buna ayetler arası münâsebet de diyebiliriz- herhangi bir aksaklık gözlenmez. Bu arada, ayetler arası münâsebet konusu, bilinenden çok daha erken bir dönemde Bâkıllânî tarafından ele alınmış olmaktadır.

Müellif Kur'an'ın i'câzı karşısında cinlerin de çok farklı olmadıklarını, hatta edebî seviye bakımından insanlardan daha dûn konumda olduklarını belirtir. Ona göre Kur'an, döneminde kullanılan hemen her edebî sanatı kullanmıştır ama bunu seçkin bir düzeyde yapmıştır. Daha önce hiç duyulmamış bâkir konulara girmesi, bu noktada dilin imkânlarını genişletmesi ise Kur'an'ın temâyüz ettiği, beşerin âciz kaldığı bir diğer husustur. Sekizinci vecihte yer verdiği, Kur'an'dan yapılacak alıntıların kendisini her nerede olsa belli edeceği düşüncesine gelince, bir hakikati ifade etse de bir i'câz veçhi olarak kabul etmek zor gözükmektedir.

Dikkat çeken i'câz vecihlerinden bir diğeri; mukattaa harfleriyle, harflerin sıfatları arasında keşfettiği ilginç orantıdır. Bunun o gün için Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından bilinemeyeceği ortadadır. Dolayısıyla bu veçhin -en azından o dönem için- bir i'câz veçhi olması söz konusu değildir.

Son vecihte ise Kur'an'ın anlaşılması kolay bir söz olduğuna, az bilinen ve anlaşılması zor kelimelerden uzak olduğuna işaret eder: *"Kur'an, manası kalbe lafzından önce gelen; anlamı ruha ulaşmak için ibâresiyle âdeta yarışa giren bir kelâmdır. Bununla birlikte sehl-i mümtenidir. Ulaşılması imkânsızdır."*

Kısaca, Bâkıllânî'nin i'câz vecihlerini belirlerken takip ettiği metot, Kur'an'da insan sözünde bulamayacağımız; Kur'an'a özel belâgat ve nazım unsurlarını tespit etmek şeklindedir. Ona göre edebî sanatlar, tek başlarına bir i'câz veçhi kabul edilemezler; nazma hizmet ettikleri ölçüde i'câz açısından bir değer taşırlar.

Kur'an'da seci söz konusu değildir. Zira Kur'an'da lafız, anlamın emrindedir, ona hizmet etmek için vardır. Secide ise durum bunun tam tersidir.

Sarfe, pek çok açıdan kabul edilemez bir düşüncedir.

Kuşkusuz aktarmaya çalıştığımız tespitlerin yanında, eserinde kelâmî argümanlara ağırlık verdiği, i'câz konusundaki tezini yeterince ortaya koyamadığı şeklinde bir takım tenkitlere de muhatap olmuştur. Kanaatimizce, eserdeki kapalılığın belli başlı sebeplerinden birisi, i'câzın ilmî bir dille anlatılması gereken teorik ve soyut taraflarını, edebî bir dille anlatmaya çalışmasıdır. Bu itibarla, Bâkıllânî'nin i'câz konusundaki fikirlerinin kapalı olduğu şeklindeki iddialarda hakikat payı olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

Abbâs, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Mecîd, ; dirâse fî târihi'l-i'câz,* Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2016

Abdurrahman, Âişe, el-İ'câzü'l-Beyânî, Kahire: Dâru'l-Meârif, trs.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Mısır: Dâru'l-Meârif, trs.

_____, *Hulâsatü'l-Burhân fî İhtisâr ve Tertibi İ'câzi'l-Kur'ân*, İhtisar: Muhammed b. Abilaziz el-Avâcî, Dimaşk: Dâru'l-Meymene, 2013.

Boullata, Issa, "Kur'an'ın Retorik Yorumu: İ'câz ve İlgili Konuları". Çev. Hayati Aydın, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara, S: 3, 2005, C. XVIII, ss. 325-334.

Dayf, Şevkî, *Belâğatu: tatavvur ve tarih*, 12. bs., Kahire: Dâru'l-Meârif, Kahire trs.

Dayf, Ahmed, *Mukaddime li-Dirâsâti Belâgati'l-Arab*, Kahire: Matbaatü's-Süfûr, 1921.

Divlekci, Celalettin, "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö.384/994) İ'câz Anlayışı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (35), İstanbul 2016, ss. 7-59.

Ebû Musa, Muhammed, *el-İ'câzü'l-Belâğî*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2012.

Gölcük Şerafettin, "Bâkıllânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1991, C. IV, ss. 531-535.

el-Hattâbî, *Beyânü İ'câzi'l-Kur'an*, (Selâse Resâil fî İ'câzi'l-Kur'an içinde) thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zalûl Selam, Dâru'l-Meârif, Mısır trs.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bakr Ahmed b. Ali, *Târîhu Medineti's-Selâm*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001(I-XVII).

Hüseyin Elmalı, "Kaside", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, C. XXIV. s. 562-564.

_____, *Mirâtü'l-İslâm*, Kahire: Dâru'l-Meârif, Kahire.

İbn Belbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddin, *Büğyetü'l-Müstefîf fî İlmi't-Tecvîd*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001.

İbn Asâkir, *Tebtînü Kizbi'l-Müfterî*, nşr. Zâhidü'l-Kevserî, Dimaşk: Dâru't-Takvâ, 2017.

İzz b. Abdisselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Abdülfettâh, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986.

er-Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâgatü'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (Selâse Resâil fî İ'câzi'l-Kur'an içinde) thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zalûl Selam, Mısır: Dâru'l-Meârif, Mısır trs.

es-Saîdî, Abdülmüteâl, *Buğyetü'l-îzâh li Telhîsi'l-Miftâh*, Kahire: Dâr İbni Hazm, 2018.

Sekkâkî, Yusuf b. Muhammed, *Miftâhu'l-Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

Sultan, Münîr, *İ'câzü'l-Kur'ân beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eşâıra*, İskenderiye 1986.

Teftâzânî, Sa'düddin, *Muhtasaru'l-Meânî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013.

Mahmûd, Cemâl Ebû Hassân, *ed-Delâlâtü'l-Ma'neviyye li Fevâsili'l-Âyâti'l-Kur'âniyye; dirâse fî beyâni'l-Kur'ân ve i'câzihî*, Ammân: Dâru'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2010.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Abdülmevcûd-Ali Muavvad, Riyad: Mektebetu Ubeykân, 1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983 (I-XXIX).